

A HÚN KÉRDÉS MAI ÁLLÁSA

A HÚNOK KÉPE azok közé a képzetek közé tartozik, amelyek a mai európai népek tudatába a legmélyebben belevésődtek. Amidőn a Kr. u. IV. század végén először tűnnek fel a hellén-római világ keleti határszélein, a szájról szájra szálló Fama borzalmas hírüket kelti s amikor egy félszázaddal később Attila Rómát és Bizáncot egyaránt megremegteti, alakja már a kortársak szemében is szinte emberfelettivé nő. A közvetlen élmények hatása alatt kialakult „hún“ kép fő vonásait átveszi a későbbi irodalmi hagyomány is s tovább származtatva egyre újabb megújabb legendás és mondái vonásokkal színezi ki.

Abban a hatalmas irodalomban is, amelynek termékei a húnok korától kezdve úgyszólván napjainkig szinte szakadatlan sorban követik egymást, uralkodó maradt a húnok képének egyoldalú megvilágítása és állandósultak a „hún“ fogalomnak még az antik világtól öröklött jegyei, amelyek magukon viselik az érzelem és képzelet ködös szférájából való származás nyomait. Nem csoda, hogy a legendás és mondái elemekkel színezett „hún“ kép szövevényét csak nehezen tudja áttörni az objektív megismerés fénye.

Bár az újabb tudományos kutatás — se téren büszkén hivatkozhatunk a magyar tudományra — a hún kérdés nem egy részletét tisztázta, mégis amióta Thierry Amadé megírta a maga korában nagyszerű, de ma már elavult munkáját (*Histoire d'Attila et de ses successeurs*, 1864), a húnokról tudományos színvonalon álló, összefoglaló monográfia nem jelent meg.

Pedig hegy az érdeklődés e titokzatos és félelmetes nép iránt nem lankadt, annak bizonyossága, hogy olyan minden tudományos értéket nélkülöző irodalmi feldolgozás, mint amilyen pl. Marcel Brion két könyve (*La vie d'Attila*, *La vie des Huns*), napjainkban egész sereg kiadást ért el s még magyar fordításban is megjelent.

Nagyon időszerű volt tehát, hogy a Magyar Szemle Társaság könyvei sorozatában Németh Gyula szerkesztésében végre megjelent az „Attila és hunjai” című munka, amelyről egy ízben már e folyóiratban is szó esett.¹ Több kiváló tudósunk szövetkezett benne azzal a céllal, hogy a hún kérdésről a tudomány mai színvonalán álló szintézist adjon. Hogy több szerző közreműködésére volt szükség, annak megvannak a maga tárgyi okai. A hún kérdés annyira szövevényes s a vele kapcsolatos problémák vizsgálata oly sok egymástól távoleső tudományág és tudományos terület körébe esik, hogy biztos eredményeket csak az egyes szakkutatók munkájától lehet várni. Természetesen e szükségszerű munkamegosztásból kifolyólag néha ugyanazok a kérdések két, sőt több dolgozatban újra előkerülnek, ami itt-ott egyes részletekben ellentmondásokra és ismétlésekre vezet. Az alapvető kérdésekben azonban a különböző irányú kutatók találkoznak egymással, ami eredményeikkel szemben már magában véve is bizalmat kelthet.

A munka értékének és jelentőségének mérlegelése azt kívánja, hogy felvessük azokat a minden hasonló alkotással szemben felmerülő alapvető kérdéseket, hogy egyrészt mi az az anyag, amely a húnokra vonatkozólag rendelkezésünkre áll és másrészt milyenek azok a főproblémák, amelyek a hún kérdéssel kapcsolatban felmerülnek? Hiszen ha az összefoglaló mű szerzői tájékoztatnak is forrásaikról s a felhasznált irodalomról, ha tárgyalás közben éreztetik is az egyes részletekkel kapcsolatban felmerülő problémákat, a be nem avatott számára nehéz annak az elbírálása, hogy mi az, ami a szerző saját kutatásainak, új meglátásainak eredménye, hogy mennyivel jutott tovább elődeinél és mi az, amit maga is korábbi kutatóknak köszönhet?

A történeti megismerés, amelynek végső célja az egykor letűnt életet rekonstruálni, mint minden esetben, a húnokra vonatkozólag is csak az egykori életnek korunkig eljutott megnyilatkozásaira, maradványaira és nyomaira támaszkodhatik. Ezek közül a kutató számára természetesen a legfontosabbak, mint közvetlen vallomások, az írásos emlékek s ezek közül is azok, amelyek maguktól a vizsgálódás tárgyát képező élet egykori hordozóitól valók. Sajnos, a húnok esetében éppen ezek hiányoznak. A húnoktól saját írásos emlékek nem maradtak ránk s nincs semmi nyoma annak, hogy írást egyáltalán használtak volna. A nagyszéksósi lelet egyik aranyedényén látható feliratnak Mészáros Gyulától származó megfejtési kísérlete, aki abban görög betűformákkal lejegyzett ó-kartveli nyelvemléket vélt felismerni, minden szilárd alapot nélkülöz. Ilyen módon tehát a kutató csak azokra az írott forrásokra van utalva, amelyek a húnokkal érintkező idegen népektől származnak. Legkorábban a kínaiak történeti irodalmában bukkanunk a húnok nyomaira, akiknek neve itt a Kr. e. IV. századtól kezdve tűnik fel. Ázsiából Európa felé, kelet-nyugati irányban való terjeszkedésük folyamán más keleti népekkel is érintkezésbe kerülnek s ennek köszönhetjük a rájuk vonatkozó örmény és szír tudósításokat. Forrásanyagunk legterjedelmesebb része azonban görög és latin nyelvű s gazdagság és érték tekintetében első helyen állnak a bizánci források. Bár a nyugat-római világot szintén közvetlenül érdekelte a húnok megjelenése, Attila birodalmának középpontja földrajzilag mégis közelebb esett a bizánci határokhoz s ezenkívül a bizánci történetírás a Kr. u. V. században sokkal magasabb színvonalon állt, mint a nyugati latin. Bizáncban a különböző történeti, egyháztörténeti és hagiográfiai művek elszórt tudósításain kívül találkozunk egy olyan munkával is, amelynek tárgya egyenesen Bizánc és Attila története volt. Sajnos, ez a kiváló monográfia, a híres Priszkosz rétor műve, nem maradt ránk épen, csak egyes szemelvényeket ismerünk belőle és

¹ V. ö. Szabó Árpád: *Attila és hunjai*. M. Sz. 217. 1.

azokat a töredékeket, amelyek a későbbi írók munkáiba átkerültek. A latin nyelvű irodalom idevonatkozó legértékesebb terméke, a VI. századi Jordanesz munkája is — ha nem is közvetlenül — jórészt Priszkoszból merítette a húnokra és Attilára vonatkozó részeket. Priszkosz, aki 448-ban személyesen járt Attila udvarában, meglepő objektivitással örökítette meg tapasztalatait és megfigyeléseit s neki köszönhetjük a húnok legrészletesebb leírását. Azonban ő is görög volt, egy más világ szülötte s ha maga érezte és éreztette is a barbár és görög-római világ közti nagy különbségeket, ő sem tudta magát teljesen függetleníteni saját világa megkötöttségeitől, ami kortársaira, a többi egykorú görög és latin íróra annyira jellemző. Látjuk ezt régieskedő, archaizáló törekvésükben, miközben régi herodotoszi népneveket alkalmaznak a húnokra és sajátos szemléletükben, amidőn régi, hagyományos néprajzi közhelyeket visznek át a húnokra. Az idegen források tehát semmiképpen sem pótolhatják azt, ami hiányzik: a húnok saját vallomásait önmagukról. Így nem csoda, ha az egykorú írók nem tudták felfogni a nomád kultúra és életforma lényegét. A későbbi írók tudósításai, amennyiben nem Priszkoszra mennek vissza, a történeti rekonstrukció szempontjából értéktelenek, mert a bennük rejlő kevés történeti magot korán felburjánzó legendás és mondái elemek szövik át.

Az egykorú írásos források aránylag csekély száma és hézagos volta következtében különös jelentőséget nyernek a húnok tárgyi emlékei, az antropológiai és archeológiai leletek. Sajnos azonban e téren a kutatás még csak kezdeteinél tart. Legilletékesebb antropológusunk megállapítása szerint ugyanis még egyetlen olyan koponyával vagy csontvázal sem rendelkezünk, amely minden kétséget kizárólag húnoknak volna mondható. Az antropológiai anyag tehát ezidőszert a hún-kérdésben csak nagy óvatossággal használható. Hasonló a helyzet az archeológiai emlékek terén is. Arról a hatalmas, az Altáj-hegységtől a Rajnáig húzódó területről, amely a húnok hullámszásának színtere volt, eddig aránylag nagyon kevés hún leletanyag került elő s a legújabb időkig nagy nehézségeket okozott a hún anyagnak a rokon emlékektől való elkülönítése is. Ha még tekintetbe vesszük, hogy az archeológiai anyag természeténél fogva sohasem mondhat annyit, mint az írásos forrás, akkor megállapíthatjuk, hogy a rendelkezésünkre álló forrásanyag a húnok történetének nagy problémáihoz képest aránylag nagyon kevés és nagyon hézagos.

Lássuk már most, melyek azok a főkérdések, amelyek a húnok kutatásával kapcsolatban felmerülnek s amelyekre vonatkozólag elsősorban várunk feleletet az új műtől? Ezek a következők: az ázsiai és európai húnok kapcsolata, a húnok etnikai jellege és nyelve, a húnok műveltségi foka, Attila birodalmának története és a nagy fejedelem egyénisége, a húnokra vonatkozó mondái hagyomány eredete és fejlődése, a húnok és magyarok egymáshoz való viszonya.

Az ázsiai húnok, az ó. n. hiung-nu-k és az európai húnok viszonyának kérdése a XVIII. századi francia Deguignes óta foglalkoztatja a tudományt. Ezt a kérdést az új könyvben Ligeti Lajos veszi revízió alá, aki ama kevés európai tudós közé tartozik, aki az idevonatkozó kínai forrásokat nem fordításokban, hanem eredetiben tanulmányozta. A forrásanyag bemutatása, kritikai vizsgálata és az eddig felhozott érvek minden oldaló óvatos mérlegelése alapján arra az eredményre jut, hogy a hiung-nu-k és húnok között tényleges kapcsolatot lehet kimutatni, de ezt a kapcsolatot, tekintve a hún birodalmak tarka etnikai összetételét, ő elsősorban politikainak tartja.

Ezzel a megállapítással együtt már Ligeti felveti a húnok faji hovatartozásának kérdését, amelyre vonatkozólag, minthogy megbízható antropológiai anyag ezidőszert nem áll rendelkezésünkre, elsősorban az egykorú leírások nyújtanak felvilágosítást. Ez utóbbiakkal Váczy Péter foglalkozik részletesebben, aki a mai török népekre vonatkozó leírásokkal való összevetés útján arra a megállapításra jut, hogy a húnok jellege szembe-

szökően törökös volt. Amint említettük, hún írásos emléket nem ismerünk. A hún nyelvnek összefüggő emléke nem maradt ránk és így a nyelv meghatározása tekintetében csak azokra a szórványokra vagyunk utalva, amelyek az egykorú, főleg bizánci forrásokban tulajdonnevek és egy-két közszó alakjában feljegyezve maradtak ránk. Az idevonatkozó nyelvészeti kutatások, amelyeket főleg hazai turkológusok végeztek, szintén a hunok török származása mellett szólnak. E kutatások eredményeit, kiegészítvén azokat sajátjaival, Németh Gyula foglalja össze jellegzetes, egyszerű, tömör stílusban megírt dolgozatában, ahol kimutatja, hogy a hún nevek nagy része török eredetre vall s így nem kételkedhetünk abban, hogy a tulajdonképpeni hún nép török nyelvű volt. Ezzel a ténnyel szépen összevág Ligeti Lajos nézete, aki szerint az ázsiai hunok, a hiung-nu-k nyelve nagy valószínűség szerint szintén töröknek mondható. Németh Gyula fogalmazásában a „tulajdonképpeni“ jelzőn különös hangsúly van, mert a török jelleg és nyelv, amint ezt hárman is (Ligeti, Váczy, Németh) egyértelműen kiemelik, csak a hún birodalom vezető rétegére jellemző. A hunok uralma alatt azonban nagy tömegben éltek más fajú és nyelvű meghódított népek is. Attila birodalma e más rétegeinek etnikumára és nyelvére fényt vet néhány hún tulajdonnév és állítólagos „hún“ közszó, amelynek indogermán, illetve gót eredete Németh Gyula szerint bizonyosra vehető.

Ami a hunok műveltségét illeti, erre vonatkozólag az archeológiai leletek is nyújtanak támpontokat. Ezt az anyagot Fettich Nándor ismerteti, akinek az újabb kutatások közül egyedül volt alkalmá az oroszországi múzeumok anyagával a helyszínen, valamint orosz közleményekből megismerkedni. Az archeológiai anyag művelődéstörténeti értékesítésének lehetősége azonban még nagyon korlátolt s e tekintetben többet nyújt az egykorú írásos források kellő kritikával való felhasználása. E kérdésről Váczy Péter ad részletesebb tájékoztatást, aki nem elégszik meg — mint elődei — a priszkoszi szavak ismétlésével, hanem igyekszik mindenütt azok mögé látni. Sikeresen alkalmazza azt a módszert, hogy a hunok életmódjára vonatkozó egykorú tudósításokat a nomád népekről és főleg a török népekről szóló újabb leírások bevonása útján világítja meg. Ilyen módon új színt és értelmet nyer a források sok olyan részlete, amely eddig homályosnak vagy jelentéktelennek látszott. Így pl. a nomád fejedelmi hatalom karizmatikus jellegének figyelembe vétele és a kínai kútfők tudósításainak, továbbá az egyik orkhoni türk felirat vallomásának értékesítése adja meg a kulcsot Priszkosz egyik helyének megértéséhez, ahol arról van szó, hogy a szárúikéi lakomán a bizánci és hún követek közt Attila és Theodosziosz császár isteni, illetve emberi volta felett vita tör ki. Valóban itt két különböző eredetű és gyökerű felfogás ütközik össze, a bizánci és hún, amely azonban az uralkodó istenítésében mégis találkozik egymással. A hunok műveltségére vonatkozó újabb kutatások főeredménye az, hogy itt nem valami alacsonyabb rendű, hanem egy más fajta, sajátos, nomád kultúrával állunk szemben, amelynek legközelebbi analógiáit a török népek körében találjuk meg.

A hunok műveltségének rajza bele van szöve abba a tanulmányba, amelyet Váczy Péter írt az európai húnokról s amely rövidített kiadása egy megjelenés előtt álló nagyobb munkának. A filológus csak a legteljesebb elismeréssel adózhat e fiatal történészünknek azért a lelkiismeretes gondnal és filológiai pontossággal végzett fáradságos munkájáért, amellyel a már feltárt forrásokat újból átkutatta, újakkal gyarapította és a maga egészében első ízben értékesítette. Ha már e tekintetben is felülmúlja összes eddigi elődjeit, még sokkal inkább túlszárnyalja abban, amit ebből az anyagból felépít. A szétszórt adatokból biztos tekintettel rekonstruálja az egykori történés folyamatát s a források sokszor rendkívül töredékes tudósításait

egységes képbe fűzi össze. A török népek életéből vett párhuzamok révén a hunok életmódját, társadalmi és törzsi szervezetét, nomád lelki alkatát új világításba helyezi s egyben Attila alakjáról is az eddiginél mélyebb távlatú és valóságosabb képet ad. Azáltal, hogy Priszkosz és Jordanesz jellemzését mintegy áthangolja a török uralkodók lelki alkatának hangnemére, sikerül neki a hatalmas birodalmat összetartó uralkodó egyéniségét emberileg megközelíteni és megérteni. Ez a rész a munka egyik legkiemelkedőbb fejezete.

A húnokra vonatkozó mondái hagyomány eredetének és fejlődésének kérdését Eckhardt Sándor veszi újból vizsgálat alá. Tanulmánya, amely a hatalmas forrásanyagnak és sokféle ágazó szakirodalomnak szuverén ismeretén épül fel s amelynek felépítésében nem kis szerepet játszanak az általa feltárt újabb források és saját részletkutatásai, eredeti szempontokban és új eredményekben éppen olyan gazdag, mint Váczy Péteré. A két fejezet az új Attila-könyv gerince. Eckhardt ad először világos, összefoglaló képet a húnokra vonatkozó hiedelmek, legendák és mondák, egyszerűen a történeti és mondái hún hagyomány eredetéről, kialakulásáról és fejlődéséről, miközben a különböző származású rétegeket éles szemmel választja szét. A húnoknak a bibliai Góg és Magóg néppel való azonosítása és antik elemekkel színezett torzképe az első megnyilatkozása annak a borzalmas hatásnak, amelyet az újonnan feltűnő, Nyugaton addig nem ismert nép keltett. De ez a nép nemcsak tárgya volt a mondaképződésnek, hanem maga is tevékenyen részt vett abban. Kétségtelen, hogy a tulajdonképpeni hún mondák egyes elemei már a húnok körében éltek. Ilyenek talán a csodaszarvas, az Isten kardja és az Aquileia bevételével kapcsolatos golya-monda, amelyek már Priszkosz rétor történeti művében szerepeltek. Az utóbbi kettő gyökereit Eckhardt Sándor Attila karizmatikus fejedelmi hatalmának hitében véli megtalálni. De az Attila alakját átszövő legendás és mondái elemek igazi természet-alaja a húnokkal érintkező népek képzelete. Világos nyomai vannak annak, hogy voltak bizánci hún-mondák is és hogy a gót és longobárd mendemondák ezt a keleti és görög hagyományt fejlesztették tovább. Attila alakja csakhamar belefonódik az egyházi legendába is, majd kialakul az olasz és a germán Attila-monda. Eckhardt mindenütt nyomon kíséri, hogy az a tarka szövevény, amelyet hún mondának neveznek, hogyan tevődik össze a legkülönbözőbb elemekből. „Van közte igazi, még Attila korára visszamenő mondái hiedelem, hagiográfiai díszítő motívum vagy kegyes célú elbeszélés, tudákos névmagyarázat, kolostori eredetű ráfogás, van ismeretlen eredetű, természeti vagy emberi kéz alkotta tárgyakhoz fűződő helyi hiedelem, mely halvány történelmi emlékekhez fűződik, sőt van költői hagyomány is. Csak azt nem találjuk sehol, amit korábban kerestek, sőt bírni vélték: népies monda-köröket, rég elfeledett eposzok töredékes emlékeit/ (143. 1.) E tarka szövevény szálainak kibogozásával együtt az Attila-kép koronként és nemzetenként változó jellegzetes vonásainak kidomborítására is nagy súlyt helyez. A különböző mondaképző tényezők közül, amelyek között még az egyszerű elírások sem hiányzanak, hadd említsük meg azt az érdekesényt, hogy a nyugati hún-mondák egyes elemeinek kialakulásában szerepe volt a magyarok nyugati kalandozásainak is és hogy a Nibelungi ének hún udvarának és Attilájának képére — amint ezt Hóman Bálint kutatásai feltárták — a magyar történeti hagyomány volt hatással, mint ahogy a német eposz az eseményeket is pontosan a korabeli Magyarországra lokalizálja. Természetesen bennünket elsősorban a magyar hún-mondák sokat vitatott kérdése érdekel. Eckhardt e tekintetben igazat ad a Gombocz—Hóman-féle elméletnek, amely szerint a hún-magyar azonosság és a hún örökség hitét a magyarság magával hozta az őshazából s hogy ez a magyar hún-hagyomány volt az a mag, amelyhez később, a honfoglalás után, hozzátapadtak a Nyugatról szerzett vagy itt helyben kialakított további elemek. A pannóniai hűntörténet kialakulásában különös fontosságot tulajdonít a lokális, helyhez fűződő tárgyi emlékek mondaképző szerepének. Egyik legszebb felfedezése, amelyet a szakemberek már korábbi tanulmányaiból ismernek, az, hogy a ma Baracska községben levő kajászói római kori Juppiter-oltárkövén felismerte azt a köszobrot, amire Kézai hivatkozik s amelynek nézete szerint a helyi hiedelem révén Kézai hűntörténetének megírásában nagy szerepe lehetett.

A hún-magyar viszony kérdésében Eckhardt felfogásával egyeznek Németh Gyula eredményei, aki e gazdag tartalmú kötet befejező részében felveti az utolsó nagy problémát: vajjon volt-e a húnok és magyarok közt tényleges történeti kapcsolat? Kirekesztvén a külföldi források hún-magyar azonosításának kérdését, mint amely más analógiák révén nem lehet döntő, arra az eredményre jut, hogy bár a hún-magyar érintkezések lehetősége az uralvidéki hazában sincs kizárva, kétségtelen, hogy a magyarság a kubánvidéki hazában a bolgárok révén valóban kapcsolatba került a húnokkal. A hún eredet tudata megvolt a magyar fejedelmi családban s lehet, hogy ettől függetlenül a székelység körében külön hún-hagyomány is élt.

Az új Attila-könyv nemcsak hazai, hanem európai szempontból nézve is jelentős alkotás. A szakemberek számára, akik egyes problémákkal ismerősök s a forrásanyagot legalább részben ismerik, élvezetes és tanulságos annak áttanulmányozása, nemcsak mert ilyen színvonalú tudományos összefoglalás a húnokról egyáltalán nincs, hanem azért is, mert e szintézis sok újat és eredetit ad. Azok pedig, akik a hún-kérdésről csak a Brion-féle felszínes irodalmi feldolgozást ismerik, meglepődve fogják látni, hogy a húnok és Attila hagyományos képe mögött hogyan bontakozik ki a tudományos kutatás tükrében egy mélyebb távlatú és igazabb kép sok olyan vonással együtt, amely a magyar ősidőket is jobban kidomborítja.

Kívánatosnak tartjuk, hogy a magyar tudomány e nagyszerű teljesítménye, amelyben a kiváló szerzők saját kutatásain kívül benne él szinte az egész újabb nemzedék munkájának eredménye, mielőbb valamely külföldi nyelven is megjelenjék. Szó szerinti fordítás is nagy szolgálatokat tenne a tudománynak, de talán még célravezetőbb lenne, ha olyan átdolgozás jöhetne létre, amely egyrészt különválasztaná mindazt, ami a legtágabb értelemben vett irodalmi és archeológiai forrásanyagra vonatkozik, másrészt pedig a húnok külső és belső történetének képét összefüggő, szerves előadásban rajzolná meg. Egy ilyen átdolgozás, amely az ismétléseket és ellentmondásokat kiküszöbölné és a mostani különálló tanulmányokat egységbe forrasztaná, talán egyik-másik szerzőtől nagy lemondást kívánna, de az igazi tudós számára mi sem lehet szebb, mint az a tudat, hogy munkája egyén és idő feletti célokat szolgál.

MORAVCSIK GYULA